

فهرست

منت خدای را... ..	سیزده
توضیحی در مورد این چاپ از «غزلهای سعدی»	پانزده
مقدمه	بیست و یک
تصویر دو یادداشت از دکتر غلامحسین یوسفی	سی و پنج
که هنوز من نبودم که تو در دلم نشستی	سی و هفت
متن غزلیات	
کتاب الطّیّبات	۱
بدایع	۱۴۳
خواتیم	۲۹۳
ترجیعات	۳۲۳
غزلهای الحاقی	۳۳۹
شرح نسخه بدلها	
طیّبات	۳۵۱
بدایع	۴۸۴
خواتیم	۶۳۳
ترجیعات	۶۵۹
غزلهای الحاقی	۶۶۹
فهرست اشعار (به ترتیب حروف اول)	۶۷۳
فهرست اشعار (به ترتیب حروف قافیه)	۶۸۷
کشف الابیات	۷۰۱

به نام خدا

مقدمه

سعدی شیرازی، شاعر و نویسنده بلند آوازه فارسی زبان در مقام یکی از بنیانهای مهم ادب و فرهنگ و اندیشه ایران، در جهان معروف و نامورست و چندان درباره آثار و هنر و فکر او سخن رفته است که اینک نیازی به تکرار آنها نیست. بلکه این سطور برای معرفی چاپ حاضر از غزلهای سعدی است که اینک پیش روی خوانندگان محترم قرار دارد.

خداوند بزرگ این توفیق را نصیب نویسنده این سطور کرد که در طی سالهای اخیر بوستان سعدی و گلستان سعدی را تصحیح کند و بر طبق اسلوبی معین همراه توضیحات لازم و فهرستهای مورد نیاز فراهم آورد، بطوری که خوانندگان گرامی بخصوص جوانان و دانشجویان، بی نیاز از رجوع به فرهنگها و دیگر مراجع و پرسش از دیگران بتوانند این کتابها را باسانی مطالعه [کنند] و با مفاهیم آنها آشنا شوند. این هر دو کتاب چند بار چاپ و منتشر شده و در اختیار علاقه‌مندان است. اکنون امیدوارست حاصل چند سال تتبع و کوشش خود را بصورت متنی منقح از غزلهای سعدی به همان شیوه در دسترس دوستاران قرار دهد.

«غزلهای سعدی» دارای سه بخش است:

بخش اول با گفتاری کوتاه آغاز می شود با عنوان: درباره غزل سعدی و لطف سخن او

در این زمینه، تا خوانندگان بجای سروکار داشتن با سخنان ستایش آمیز متداول، با نقد و تحلیل غزل سعدی آشنایی حاصل کنند و موجب حسن تأثیر سخن او را دریابند.^۱

سپس متن مصحح غزلیات قرار گرفته است. تصحیح متن با استفاده از هفده نسخه کهن و بهره‌وری از چاپهای معتبر و برخی شرحها و احياناً ترجمه‌های غزلها به زبانهای دیگر انجام پذیرفته است و در همه موارد دقت لازم رعایت شده است. در این جا نیز، نظیر بوستان و گلستان، برای سبک روح بودن کتاب از شرح نسخه بدلها در پایین صفحات غزلها خودداری شده و شرح مربوط به آن جداگانه بترتیب شماره غزلها و ابیات در بخش سوم آمده که محققان را بکار تواند آمد.

بخش دوم توضیحات مربوط به متن را در برمی‌گیرد بترتیب شماره غزلها و ابیات. توضیحات مربوط است به کلمات، ترکیبات، اصطلاحات، اشارات به آیات قرآنی و احادیث و نکات تاریخی و آنچه محتاج توضیح می‌نموده است. در این جا سادگی و اختصار رعایت شده زیرا غزلیات سعدی مانند بوستان و گلستان صورت کتاب درسی نداشته است و ندارد که مقتضی تفصیل باشد. اما هر جا آیات شریفه قرآن، احادیث، امثال و حکم و شعر و نکته‌ای به زبان عربی یا جز آن نقل شده ترجمه فارسی آنها نیز برای آسانی کار خوانندگان مذکور است.^۲

بخش سوم، چنان که پیش از این اشاره شد، شرح نسخه بدلهاست، بترتیب شماره غزلها و ابیات آنها. اما در این قسمت باید چند نکته را در نظر گرفت که باختصار بیان می‌کنم: یکی آنکه نسخه‌های قدیمی غزلیات سعدی دارای ترتیب الفبائی برحسب قوافی نیست و از این حیث نامرتب است. بعلاوه غزلها در قسمتهایی با عنوانهای: طیبات، بدایع، خواتیم (در بعضی نسخه‌ها: غزلیان قدیم، ملمعات و غیره) نوشته شده است و رعایت امانت و پیروی از اسلوب نسخه‌های قدیم اقتضا می‌کند همان شیوه غیرالفبائی

۱. بجای این گفتار که دکتر یوسفی فرصت تحریر آن را نیافت، مقالتهی به عنوان «که هنوز من نبودم که تو در دلم نشستی» درباره غزلیات سعدی از کتاب «چشمه روشن، دیداری با شاعران» نوشته دکتر یوسفی، چاپ اول، ص ۲۴۷-۲۵۹ درج می‌شود.

۲. شادروان دکتر یوسفی مجال نیافت که این بخش موعود را به تحریر رساند. از این رو به متن تصحیح شده عنوان بخش دوم داده شد.

ملحوظ شود. الفبائی کردن غزلها بر حسب حروف اول هر غزل (بی رعایت حروف آخر) به سال ۷۲۶ ه.ق. بتوسط ابوبکر بیستون انجام شده و همو به سال ۷۳۴ ه.ق. تنظیم فهرست غزلها را به حروف آخر هر غزل تبدیل کرده است (محمدعلی فروغی، غزلیان سعدی، تهران ۱۳۱۸، ص ۱۴). بنابراین نسخه‌هایی را که غزلها در آنها بترتیب الفبائی منظم شده است می‌توان نسبت به نسخه‌های غیرالفبائی متأخر و تاریخ کتابت آنها را از سالهای مذکور ببعد بشمار آورد.

نکته دیگر آن که نسخه‌های موجود از حیث تعداد غزلها و شماره ابیات آنها با هم برابر نیست. بنابراین نمی‌توان مثلاً همه جا نسخه (آل) ماربورگ، آلمان، مورخ ۷۰۶ ه.ق. را - هر چند قدیم‌ترین نسخه‌هاست - اساس قرار دارد زیرا همه غزلها را در بر ندارد. در این گونه موارد ناچار وقتی نسخه اقدم غزلی یا غزلیاتی را فاقد بوده است، ضبط غزل از نسخه بعد، از حیث اعتبار، (مثلاً گ: نسخه کلیات سعدی متعلق به لرد گرینوی و دانش بزرگ‌نیا، مورخ ۷۲۱ ه.ق.) اساس بشمار آمده است، همین طور اگر در نسخه‌های آل و گ غزلی وجود نداشته، ضبط نسخه ه (دیوان هند، مورخ ۷۲۸ ه.ق.) اساس تلقی شده است و نسخه‌های متأخرتر بعنوان نسخه بدل. بنابراین همه جا ضبط آن نسخه‌ای که قدیم‌تر و معتبر و حاوی غزل مورد نظر بوده اساس تصحیح واقع شده و این کار بترتیب قدمت و اصالت نسخه‌هاست و بر پایه اسلوب علمی تصحیح متون، نه آن که مصحح در هر مورد بدلخواه و نظر خود ضبط یکی از نسخه‌ها را پسندیده و آن را اساس قرار داده باشد.

چون نسخه‌های قدیم چنان که پیش از این گفته شد، بترتیب الفبائی نیست و واقعیت نیز مقتضی آن است که شاعر آثار خود را بترتیب الفبائی قوافی نمی‌سراید بنابراین در تصحیح غزلهای سعدی، با توجه به نسخه‌های مورد نظر، این سؤال پیش می‌آید که برای توالی غزلها چه ترتیبی باید قائل شد؟ تتبع فراوان و مقایسه‌های مصحح سرانجام به این نتیجه رسید که فقط از این حیث نسخه‌ای را که در میان قدیمترین نسخه‌ها، جامع‌ترین آنهاست، یعنی غزلهای بیشتری را دربردارد ملاک قرار دهد و آن نسخه آ (آستان قدس رضوی، مورخ ۷۶۶ ه.ق.) است که باصطلاح «اجمع اقدم» نسخه‌هاست. دیگر

نسخه‌های غیرالفبائی هم از نظر ترتیب و توالی غزلها تا حدّ زیادی با نسخهٔ آ شباهت پیدا می‌کنند. شادروان استاد حبیب یغمائی نیز در تصحیح غزلیات سعدی (تهران ۱۳۶۱) - که با نسخه‌های غیرالفبائی سرو کار داشته و از نظم الفبائی مرسوم بعد از سعدی در غزلیات پیروی نکرده - ناگزیر به همین چاره متوسّل شده و در ترتیب و توالی غزلها از نسخهٔ آ، بجهات مذکور در فوق، تبعیت کرده است.

موضوع دیگر آن که غزلهای سعدی در نسخه‌های قدیم - که مورد استفادهٔ مصحّح بوده - به طیبات، بدایع، خواتیم تقسیم شده و سعدی خود نیز گاه این کلمات را بکار برده است (مقطع غزل ۳۱۲: دوّمین غزل و در بعضی نسخه‌ها: اوّلین غزل از بدایع چنین آمده است:

گرت بدایع سعدی نباشد اندر بار   به پیش اهل قبایل چه ارمغان آری؟
از این رو بنابر توضیحات مذکور در فوق در این جا نیز همان تقسیمات رعایت شده است، منتهی بسیار اتفاق می‌افتد که غزلی در یک نسخه جزء طیبات است، در نسخهٔ دیگر جزء بدایع یا خواتیم، حتی گاه یک غزل در یک نسخه دوبار آمده مثلاً در طیبات، یا در طیبات و بدایع و خواتیم و جز آن.

برای ایجاد نظم و ترتیب در رجوع به غزلها دو اصل رعایت شده: یکی شماره‌گذاری همهٔ غزلهای کتاب بطور مسلسل، که به این شیوه ارجاعات توضیحات و شرح نسخه بدلهای به شمارهٔ هر غزل و ابیات آن کار را آسان می‌کند و بی‌درنگ می‌توان غزل و بیت مورد نظر یا توضیح و شرح مربوط به آن را یافت. دیگر تنظیم فهرستی الفبائی برحسب قوافی از همهٔ غزلها و درج آن در کتاب است که اگر کسی از طریق قافیه در جستجوی غزل یا بیتی باشد سهولت آن را می‌تواند یافت.

بعلاوه شمارهٔ ابیات غزلها و توالی ابیات در آنها در نسخه‌ها با یکدیگر تفاوت دارد. این اختلاف نیز موجب دشواری کار تصحیح شده است. اما در مرحلهٔ تصحیح، با رعایت کمال دقّت و تکیه بر نسخه‌ها بترتیب اعتبار و اصالت و قدمت آنها، هم متنی منقّح بدست داده شده و هم موارد اختلاف نسخه‌ها تا آن جا که لازم و سودمند می‌نموده در شرح نسخه بدلهای باختصار یاد شده است. به این ترتیب که در ذیل شمارهٔ هر غزل،

نخست نسخه‌هایی که آن غزل را فاقد است (و معمولاً تعداد آنها کمتر است و ذکر آنها جای کمتری می‌گیرد) یاد شده، سپس این که احیاناً غزل مورد نظر اگر در برخی نسخه‌ها مثلاً در طیبات نیست، در کدام قسمت است. آنگاه با توجه به آنچه راجع به چگونگی اختیار نسخه‌ها اساس در مورد هر غزل بیان شد و نیز پیش روی داشتن نشانه‌های اختصاری نسخه‌هایی که آن غزل را فاقد است، نسخه‌اقدام و واجد غزل که اساس کار تصحیح قرار گرفته - و معمولاً توالی ابیات نیز مطابق آن است - تصریح شده است. در ذیل آن، موارد اختلاف توالی ابیات غزل در نسخه‌های بجز اساس نیز نشان داده شده. به این ترتیب پژوهشگران، با مطالعه یادداشتی که در آغاز شرح نسخه بدلهای آمده، همه اطلاعات لازم را درباره همه نسخه‌ها و شیوه کار در دسترس خود دارند.

مصحح در عین وفاداری به متن نسخه اساس، هر جا احیاناً ضرورت اقتضا داشته ضبط یکی از نسخه‌ها اختیار شود در هر مورد دلیل آن را نیز بیان کرده است. در این بخش علاوه بر ضبط نسخه‌ها، از ضبط برخی چاپهای معتبر نیز بمناسبت یاد شده. در پایان کتاب فهرستهای متعدد قرار دارد که هر یک به خوانندگان مدد تواند کرد، از قبیل فهرست لغات و ترکیبات، فهرست اعلام، فهرست مراجع، فهرست الفبائی غزلهای^۱.

* * *

در تصحیح غزلهای سعدی هفده نسخه خطی مورد استفاده و مراجعه بوده؛ مشخصات آنها باختصار از این قرار است:

* آل: نسخه خطی کلیات سعدی در ماربورگ آلمان، مشتمل بر غزلیات و قصاید عربی و فارسی و ملامعات و ترجیعات سعدی، به خط ابوسلیمان داود بن ابی الفضل ملقب به فخر بناکتی، مورخ محرم ۷۰۶ ه. ق. که دارای منتخبی از غزلیات (۳۳۶) است، در مجموعه‌های طیبات، بدایع، خواتیم و ترجیعات بدون ترتیب الفبائی (برای اطلاع بیشتر، رک: دکتر محمدجواد شریعت، «کهن‌ترین نسخه دیوان سعدی و راه استفاده از آن»؛ ذکر جمیل سعدی، از انتشارات کمیسیون ملی یونسکو، وزارت ارشاد اسلامی،

۱. به سبب درگذشت دکتر یوسفی کتاب حاضر تنها حاوی فهرست الفبائی غزلهاست.

تهران ۱۳۶۶، ۲/۳۰۹-۳۱۹.

* گ/دانش: نسخه خطی کلیات سعدی که قسمت بوستان و گلستان آن متعلق به لرد گرینوی و نخست در لندن بوده، بعد دست بدست گشته و اکنون قسمتهایی از آن در کتابخانه بنیاد بودمر (Bodemere) در ژنو نگهداری می‌شود. «رک: ایرج افشار، مجموعه کمینه، تهران ۱۳۵۴، ص ۲۹۱، ۳۳۹-۳۴۰). این نسخه به خط عبدالصمد بن محمد بن محمود بن خلیفه بن عبدالسلام بیضاوی و تاریخ تحریر آن (در پایان بوستان) ماه صفر سال ۷۲۰ هـ. است و همان است که اساس تصحیح بوستان بتوسط بنده بوده است. نسخه گلستان آن نیز کامل و معتبر است و اساس کار بنده در تصحیح گلستان واقع شده است. از قضا سایر قسمتهای این نسخه شامل بقیه کلیات سعدی به خط همان عبدالصمد بن محمد بن محمود که تاریخ کتابت آن (در آخر رساله العقل والعشق) ۷۲۱ هـ. ق. است بتوسط شادروان حسین دانش بزرگ‌نیا به کتابخانه مجلس شورای ملی سابق داده شده است و در تهران موجود است.

مصحح کتاب حاضر پس از مقایسه خط و تاریخ و دیگر اجزاء نسخه به یکی بودن این دو قسمت یقین حاصل کرد. بنابراین اگر نشانه اختصاری قسمت بوستان و گلستان آن بواسطه انتساب به گرینوی، گ، اختیار شده بود از این پس باید آن را نسخه دانش نامید منتهی برای آنکه پژوهنده این دو جزء را دو نسخه متفاوت نینگارد ثبت نشانه گ در این کتاب هم ادامه یافت و به این توضیح اکتفا شد.

غزلهای نسخه گ/دانش در مجموعه‌های طیبات، بدایع، خواتیم و ترجیعات و بدون ترتیب الفبائی است، دارای ۵۲۴ غزل^۱...

...

* ه: نسخه خطی کتابخانه دیوان هند، کلیات سعدی، مورخ ۷۲۸ هـ. ق. شامل ۶۵۶ غزل است و بر ورق ۳۱۰ (ر) آن نوشته شده: «منقول من خط الشیخ

۱. پیش‌نویسی که شادروان دکتر غلامحسین یوسفی برای مقدمه کتاب «غزلهای سعدی» تهیه کرده است به همین جا خاتمه می‌یابد. بقیه مطالب با استفاده از دیگر یادداشتهای آن استاد فقید تحریر شد.

العارف... السَّعدی»^۱. بدون ترتیب الفبائی.

* ص: جُنگ ۲۰۵۱ ایاصوفیه مورخ ۷۳۰ ه.ق. شامل ۳۴ غزل سعدی.

* ن: جُنگ نافذ پاشا، مورخ ۷۴۱ ه.ق. شامل ۷۱ شعر از سعدی.

* لا: جُنگ لالا اسماعیل، نگاشته پیش از ۷۴۲ ه.ق. شامل ۴۷ غزل.

* آ: آستان قدس، به شماره ۱۰۴۱۲ مورخ ۷۶۶ ه.ق. شامل ۷۳۷ غزل. این نسخه از لحاظ تعداد غزلیات جامعترین نسخه ولی نامنظم و آشفته و بدون ترتیب الفبائی است.

* پ = پاریس 1778، مورخ ۷۶۷ ه.ق. دارای ترتیب الفبائی، حروف اول و آخر بیت. شامل ۴۷۳ غزل.

* مل: کتابخانه ملی ایران، تهران بشماره ۲۴۹۳ که کاتب آن احمد بن علی بن احمد شیرازی است. دارای ترتیب الفبائی، برحسب حروف آخر. مورخ ۷۸۴ ه.ق. شامل ۳۱۷ غزل.

* م: کتابخانه مجلس به شماره ۸۹۳۶۵، قرن هشتم بعد از ۷۳۴ دارای فهرست جداگانه و ترتیب الفبائی بر حسب حرف اول و آخر بیت، شامل ۶۰۰ غزل.

* د: دوشنبه، نگاشته ۶۹۱ تا ۷۲۶ ه.ق. شامل ۵۳۸ غزل، بی ترتیب الفبائی در کتابخانه فرهنگستان علوم تاجیکستان به شماره ۵۰۳.

* پا: پاریس 1796، نگاشته ۶۶۴ یا ۶۹۱ ه.ق. شامل ۴۶۳ غزل، بی ترتیب الفبائی.

* چ: چستر بییتی، نگاشته بعد از ۶۸۳ ه.ق. / حدود ۷۲۰ تا ۷۳۰ ه.ق. (دانش پژوه، ۷۳۲ ه.ق. / فیلم شماره ۱۸۶۷؛ مقالاتی درباره سعدی ۱۹۳). بی ترتیب الفبائی. شامل ۳۹۰ غزل.

* پر = پاریس 816، ظاهراً نگاشته ۷۸۶ ه.ق. شامل ۶۸۱ غزل، با ترتیب الفبائی بر حسب حرف اول — فهرست جداگانه.

* ت: فیلم شماره ۸۵۱۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران = فروزانفر، مورخ قرن هشتم

۱. رک: دکتر غلامحسین یوسفی، بوستان سعدی، مقدمه ص نوزده.

۲. دکتر غلامحسین یوسفی، بوستان سعدی، مقدمه، ص بیست.

- یا نهم. دارای ۵۹۹ غزل. غزلهای دارای ترتیب الفبائی برحسب حرف آخر است.
- * مه: نسخه شماره ۴۳۵ دکتر اصغر مهدوی، مورخ ۸۰۲ ه. ق. دارای ۴۸۸ غزل.
غزلهای دارای ترتیب الفبائی برحسب حرف آخر است.
- * صو: مجموعه شماره ۳۸۵۷ ایاصوفیه، مورخ ۸۱۶ ه. ق. دارای ۱۴۲ غزل از سعدی.

تفصیل تقسیم و شماره غزلیات در نسخه‌های یاد شده

* آل: ماریبورگ آلمان، ۷۰۶ ه. ق. منتخبی از غزلیات، بدون ترتیب الفبائی.

غزل	طیبات	۱۷۳
غزل	بدایع	۱۲۹
غزل	خواتیم	۳۴
غزل ۳۳۶	جمع	.....
بند	ترجیع	۱۱

* دانش = گ، ۷۲۱ ه. ق. .... بدون ترتیب الفبائی.

غزل	طیبات	۲۴۱
غزل	بدایع	۲۷۴
غزل	خواتیم	۹
غزل ۵۲۴	جمع	.....

* ه. دیوان‌هند، ۷۲۸ ه. ق. .... بدون ترتیب الفبائی.

غزل	طیبات	۲۷۷
غزل	بدایع	۲۳۰
غزل	خواتیم	۱۴۵
غزل	ملّمعات	۴
غزل ۶۵۶	جمع	.....
بند	ترجیع	۲۰

* ص = جُنگ شماره ۲۰۵۱ (۲۰۹) ایاصوفیه، ۷۳۰ ه. ق. .... ۳۴ غزل سعدی

* ن = جُنگ نافذپاشا مورخ ۷۴۱ ه. ق. .... ۷۱ شعر از سعدی

* لا = جُنگ لالا اسماعیل پیش از ۷۴۲ ه. ق. .... ۴۷ غزل

* آ = آستان قدس ۷۶۶ هـ. ق. .... بدون ترتیب الفبائی

طیبات ۳۰۴ غزل

بدایع ۳۸۰ غزل

خواتیم ۴۹ غزل

ملّمعات ۴ غزل

جمع ..... غزل ۷۳۷

ترجیع ۱۹ بند

* پ = پاریس ۱۷۷۸، ۷۶۷ هـ. ق. .... ترتیب الفبائی: حرف اول و آخر بیت.

طیبات ۲۸۱ غزل

بدایع ۹۰ غزل

خواتیم ۶۸ غزل

غزلیات قدیم ۳۴ غزل

جمع ..... غزل ۴۷۳

ترجیع ۲۰ بند

* مل = کتابخانه ملی، ۷۸۴ هـ. ق. .... ترتیب الفبائی: برحسب حروف آخر.

طیبات ۱۹۸ غزل

بدایع ۳۶ غزل

خواتیم ۷۱ غزل ← ترتیب پ

ملّمعات ۱۲ غزل

جمع ..... غزل ۳۱۷

ترجیع ۲۳ بند

* م = مجلس، قرن هشتم - بعد از ۷۳۴ هـ. ق. دارای فهرست جداگانه و ترتیب الفبائی

برحسب حرف اول و آخر بیت.

طیبات ۳۶۸ غزل

بدایع ۱۳۵ غزل

خواتیم	۶۶	غزل
غزلیات قدیم	۳۱	غزل
جمع	۶۰۰	غزل
ترجیع	۲۱	بند

* د = دوشنبه، ۶۹۱ تا ۷۲۶ هـ. ق. .... بی ترتیب الفبائی.

طیبات	۳۲۵	غزل
بدایع	۱۳۳	غزل
خواتیم	۷۹	غزل
ملّمع	۱	غزل
جمع	۵۳۸	غزل
ترجیع	۱۹	بند

* پا = پاریس 1796، ۶۶۴ یا ۶۹۱ هـ. ق. .... بی ترتیب الفبائی.

طیبات	۳۰۱	غزل
بدایع	۱۰۰	غزل
خواتیم	۶۲	غزل
جمع	۴۶۳	غزل
ترجیع	۱۸	بند

* چ = چستر بیٹی، بعد از ۶۸۳ هـ. ق. / حدود ۷۲۰ تا ۷۳۰ هـ. ق. بی ترتیب الفبائی.

طیبات	۲۶۹	غزل
بدایع	۱۰۲	غزل
ملّمعات	۴	غزل
جلد اوّل	۱۵	غزل
جمع	۳۹۰	غزل
ترجیع	۲۰	بند

* پر = پاریس 816، ظاهراً ۷۸۶ ه.ق. .... ترتیب الفبائی برحسب حرف اوّل - فهرست جداگانه

طبیّات	۳۸۷	غزل
بدایع	۱۸۵	غزل
خواتیم	۷۴	غزل
غزلیّات قدیم	۳۵	غزل
جمع	۶۸۱	غزل
ترجیع	۲۰	بند

* ت = فیلم شماره ۸۵۱۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران = فروزانفر
مورخ قرن هشتم یا نهم..... غزلها دارای ترتیب الفبائی برحسب حرف آخر.

ملّمعات	۱۲	غزل
طبیّات	۳۱۳	غزل
بدایع	۱۸۴	غزل
خواتیم	۵۶	غزل
غزلیّات قدیم	۳۴	غزل
جمع	۵۹۹	غزل
ترجیع	۲۳	بند

* مه = نسخه شماره ۴۳۵ دکتر اصغر مهدوی، مورخ ۸۰۲ ه.ق. غزلها دارای ترتیب الفبائی برحسب حرف آخر

ملّمعات	۱۰	غزل
طبیّات	۱۵۵	غزل
بدایع	۱۸۰	غزل
خواتیم	۱۰۵	غزل
غزلیّات قدیم	۳۸	غزل
جمع	۴۸۸	غزل

* صو = مجموعه شماره ۳۸۵۷ ایاصوفیه، مورخ ۸۱۶ ه. ق. .... ۱۴۲ غزل از سعدی

نسخه‌های چاپی مورد استفاده در تصحیح غزلیهای سعدی

* ف: چاپ محمدعلی فروغی

* ی: چاپ حبیب یغمائی

ترجمه‌های مورد استفاده

* ترجمه وایت کینگ White King، قسمت اول، طیبات، کلکته ۱۹۱۹ م.

* * *

دو یادداشت که شادروان دکتر یوسفی درباره مقدمه کتاب «غزلیهای سعدی» نگاشته و در لفافی گذاشته است:

۱. نکات لازم برای مقدمه «غزلیهای سعدی» (این نام بعداً به وسیله دکتر یوسفی برای کتاب حاضر انتخاب شد).

- * معرفی نسخه‌های مورد استفاده.
  - * روش تصحیح و انتخاب نسخه اساس در هر مورد.
  - * اختصار در توضیحات.
  - * تفکیک طیبات و بدایع و خواتیم و سبب آن.
  - * تنظیم فهرست جامع غزلیات برحسب قوافی.
  - * در نظر گرفتن شماره مسلسل برای غزلیات.
  - * استفاده از چاپهای معتبر و ترجمه غزلیات.
  - * استفاده از شرح آقای دکتر خطیب رهبر.
  - * تحسین کسانی که فضل تقدّم داشته‌اند.
  - * اهمیت غزلیات سعدی.
  - * سابقه الفبائی کردن غزلیات، رک: مقدمه فروغی.
  - * بخشهای مختلف کتاب: مقدمه‌ها، متن، توضیحات، شرح نسخه بدلهای، فهرستها.
۲. یادداشت مربوط به تصحیح غزلیهای سعدی.

- * توالی قصایدِ اوّل طَبِیّات بر اساس نسخهٔ آلمان که اجمع و اقدم است. [سپس بدایع، خواتیم و ترجیعات]
- * توالی غزلها بر اساس نسخهٔ آستان قدس که اجمع و اقدم است.
- * توالی ابیات غزلها در شرح نسخه بدّلها مندرج است.
- * علامت ← در شرح نسخه بدّلها مثلاً ۷ ← ۹ یعنی غزلی بیت هشتم را ندارد.
- * ۶ + یعنی پس از بیت ششم مثلاً یک بیت اضافه دارد.
- * (ستاره) در شرح نسخه بدّلها [بعد از شمارهٔ بیت] یعنی مربوط است به مصراع دوّم.
- * در شرح نسخه بدّلها نخست از نسخه‌هایی یاد شده که آن غزل را ندارند زیرا عدّه آنها کمترست. بدیهی است معنی آن این است که دیگر نسخه‌ها آن غزل را دارند. بعلاوه توالی ابیات و شرح نسخه بدّلها نمودار نسخه‌های واجد غزل منظور است.

دکتر غلامحسین یوسفی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتاب الطَّيِّبَاتِ

۱

<p>صانع پروردگارِ حیّ توانا صورتِ خوب آفرید و سیرتِ زیبا مرغِ هوا را نصیب و ماهیِ دریا روزیِ خود می‌برند پشه و عنقا در بنِ چاهی به زیرِ صخره صمّا [</p> <p>برگِ تر از چوبِ خشک و چشمه ز خارا نخلِ تناور کند ز دانه خرما از همه عالم نهان و بر همه پیدا از عظمتِ ماورایِ فکرتِ دانا [</p> <p>حمد و ثنا می‌کند که موی بر اعضا حیف خورد بر نصیبِ رحمتِ فردا وز همه عیبی مقدّسی و مبرّا با همه کزّوبیانِ عالمِ بالا ورنه کمالِ تو، وهم کی رسد آن جا؟</p>	<p>اوّلِ دفتر به نامِ ایزدِ دانا اکبر و اعظم، خدایِ عالم و آدم از درِ بخشندگی و بنده نوازی [قسمتِ خود می‌خورند مُنعم و درویش حاجتِ موری به علمِ غیب بدانند جانور از نطفه می‌کند، شکر از نی [شربتِ نوش آفرید از مگسِ نحل از همگان بی‌نیاز و بر همه مشفق پرتوِ نورِ سرادقاتِ جلالش خود نه زبان در دهانِ عارفِ مدهوش هر که نداند سپاسِ نعمتِ امروز بار خدایا مهیمنی و مدبّر ما نتوانیم شکر [و] حمدِ تو گفتن سعدی از آن جا که فهمِ اوست سخن گفت</p>
--	---

۲

فی نعتِ سیدِ المرسلین و خاتم النبیین علیه [الصلوة]

ماه فرو مانند از جمالِ محمّد   سرو نباشد به اعتدالِ محمّد

۳

قدرِ فلک را کمال و منزلتی نیست
 وعده دیدارِ هر کسی به قیامت
 عرصه دنیا مجالِ همّتِ او نیست
 ۵ آدم و نوح و خلیل و موسی و عیسی
 وان همه پیرایه بسته جنتِ فردوس
 همچو زمین خواهد آسمان که بیفتد
 شمس و قمر در زمین حشر نتابند
 شاید اگر آفتاب و ماه نتابند
 ۱۰ چشم مرا تا به خواب دید جمالش
 سعدی اگر عاشقی کنی و جوانی
 در نظرِ قدرِ با کمالِ محمّد
 لیلَةَ اُسرئِ شبِ وصالِ محمّد
 روزِ قیامت نگر مجالِ محمّد
 آمده مجموع در ظلالِ محمّد
 بو که قبولش کند بسالِ محمّد
 تا بدهد بوسه بر نعالِ محمّد
 نور نتابد مگر جمالِ محمّد
 پیش دو ابروی چون هلالِ محمّد
 خواب نمی گیرد از خیالِ محمّد
 عشقِ محمّد بس است و آلِ محمّد

۳

فضلِ خدای را که تواند شمار کرد؟
 آن صانع لطیف که بر فرش کاینات
 ترکیبِ آسمان و طلوع ستارگان
 بحر آفرید و برّ و درختان و آدمی
 ۵ مسمارِ کوهسار به نطع زمین بدوخت
 اجزای خاکِ مرده به تأثیرِ آفتاب
 ابر آب داد بیخِ درختانِ مرده را
 در چوبِ خشک میوه و در نی شکر نهاد
 آثارِ رحمتی که جهان سر بسر گرفت
 ۱۰ الوانِ نعمتی که نشاید سپاس گفت
 چندین هزار منظرِ زیبا بیافرید
 شکرِ کدام فضل بجای آورد کسی؟
 لال است در دهانِ بلاغتِ زبانِ وصف
 توحیدگوی او نه بنی آدمند و بس
 ۱۵ ای نطفه منی سر بیچارگی بنه
 یا کیست آن که شکرِ یکی از هزار کرد؟
 چندین هزار صورتِ الوان نگار کرد
 از بهرِ عبرتِ نظرِ هوشیار کرد
 خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد
 تا فرش خاک بر سر آب استوار کرد
 بُستانِ میوه و چمن و لاله زار کرد
 شاخِ برهنه پیرهنِ نوبهار کرد
 وز قطره دانه دُرّ شاهوار کرد
 احمالِ مثنی که فلک زیر بار کرد
 اسبابِ راحتی که نداند شمار کرد
 تا کیست کو نظر ز سر اعتبار کرد
 حیران بماند هر که در این افتکار کرد
 از غایتِ کرم که نهان و اشکار کرد
 هر بلبلی که زمزمه بر شاخسار کرد
 کابلیس را غرورِ منی خاکسار کرد

سر چیست تا بطاعت او بر زمین نهند؟
 گویی دوام روح که در کالبد دمید؟
 بخشنده‌ای که سابقه فضل و رحمتش
 دنیا که جسر آخرتش خواند مصطفی
 ۲۰ دار القراؤ خانه جاوید آدمی است
 پرهیزگار باش که دادار آسمان
 قارون ز دین برآمد و دنیا بدو نماند
 ما اعتماد بر کرم مستعان کنیم
 نابرده رنج گنج میسر نمی‌شود
 ۲۵ هر کو عمل نکرد و عنایت امید داشت
 ظالم نماند و قاعده زشت از او بماند
 بعد از خدای هر چه پرستند هیچ نیست
 عیسی بعزلت از همه دنیا کرانه جست
 چند استخوان که هاوین دوران روزگار
 ۳۰ بیچاره آدمی چه تواند به رنج و سعی؟
 او پادشاه و بنده و نیک و بد آفرید
 این گوی دولتی است که بیرون نمی‌برد
 سعدی هر آن نفس که بر آورد در سحر
 هر بنده‌ای که خاتم دولت به نام اوست
 ۳۵ بالا گرفت و خلعت والا امید داشت
 شاید که التماس کند خلعت مزید

جان در رهش دریغ نباشد نثار کرد
 یا عقل ارجمند که با روح یار کرد؟
 ما را به حُسن عاقبت امیدوار کرد
 جای نشست نیست، بیاید گذار کرد
 این جای رفتن است، نباید قرار کرد
 فردوش جای مردم پرهیزگار کرد
 بازی رکیک بود که موشی شکار کرد
 کان تکیه باد بود که بر مستعار کرد
 مزد او گرفت جان برادر که کار کرد
 دانه نکشت ابله و دخل انتظار کرد
 عادل برفت و نام نکو یادگار کرد
 بی‌دولت آن که بر همه هیچ اختیار کرد
 محبوبش آرزوی دل اندر کنار کرد
 خُردش چنان بکوفت که خاکش غبار کرد
 چون هر چه بودنی است قضا کردگار کرد
 بدبخت و نیکبخت و گرامی و خوار کرد
 الا کسی که در ازلش بخت یار کرد
 چون صبح در بسیط جهان انتشار کرد
 در گوش دل نصیحت او گوشوار کرد
 هر شاعری که مدح ملوک دیار کرد
 سعدی که شکر نعمت پروردگار کرد

۴

چه دعاگویمت ای سایه میمون‌های؟
 جوذ پیدا و وجود از نظر خلق نهان
 در سراپرده عصمت به عبادت مشغول
 آفتاب آن همه شمع از پی و مشعل در پیش
 یارب این سایه بسی بر سر اسلام بیای
 نام در عالم و خود در کنف ستر خدای
 پادشاهان متوقف به در پرده سرای
 دست بر سینه نهندش که به پروانه درآی

۵ [مطلعِ ماهِ سعادت، فلکِ اخترِ سعد
 حرمِ عفت و عصمت به تو آراسته باد
 خلفِ دوده سلغر، شرفِ دولت و مُلک
 سایه لطفِ خدا، داعیه راحِ خلق
 مُلک ویران نشود خانه عدل آبادان
 ۱۰ ای حسود از نشوی خاکِ درِ خدمتِ او
 ] هرکه خواهد که در این مملکت انگشتِ خلاف
 جهد و مردی ندهد آنچه دهد دولت و بخت
 [قدم بنده به خدمت نتوانست رسید
 جاودان قصرِ معالیت چنان باد که مرغ
 ۱۵ نیک خواهانِ تو را تاجِ کرامت بر سر

بحرِ دُرْدانه شاهی، صدفِ گوهرزای
 عَلمِ دینِ محمّد به محمّد بر پای
 شاه گردن کشِ قاهر کُش عاجز بخشای
 مَلکِ آیتِ رحمت، مَلکِ مُلک آرای
 دینِ تغیر نکند قاعده شرع پپای
 دیگر ت باد به دست است برومی پپای
 بر خطائی بنهد گو برو انگشتِ بخای
 گنج و لشکر نکند آنچه کند همت و رای
 قلم از شوق و ارادت به سر آمد نه به پای
 نتواند که بر او سایه کند غیرِ همای
 بد سگالانِ تو را بندِ عقوبت بر پای

۵

خوشا سپیده دمی باشد آن که بینم باز
 بدیده بارِ دگر آن بهشتِ روی زمین
 نه لایقِ ظلمات است بالله این اقلیم
 هزار پیر ولی بیشتر بود در وی
 ۵ به ذکر و فکر و عبادتِ میر عبدالله
 که گوش دار تو این شهرِ نیکمردان را
 به حقّ کعبه و آن کس که کرد کعبه بنا
 هر آن کسی که کند قصدِ قبه الاسلام
 که سعدی از غمِ شیراز روز و شب گوید
 رسیده بر سرِ الله اکبرِ شیراز
 که بارِ ایمنی آرد نه جور و قحط و نیاز
 که تختگاه سلیمان بُدست و راهِ حجاز
 که کعبه بر سرِ ایشان همی کند پرواز
 به حقّ روزبهان و به حقّ پنج نماز
 ز دستِ کافرِ بد دین و ظالمِ غمّاز
 که باد مردم شیراز در تنعم و ناز
 بریده باد سرش همچو زرّ و نقره به گاز
 که شهرها همه گنجشک و مُلکِ ما شهباز

۶

بناز ای خداوندِ اقبالِ سرمد
 مغيثِ زمان، ناصرِ اهلِ ایمان
 خداوندِ فرمانِ مُلکِ سلیمان
 به بختِ همایون و تختِ مُمهد
 گزینِ احد، یاورِ دینِ احمد
 شهنشاهِ عادل، اتابکِ محمّد